

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

№97
(19134)

2018 чылдың
август 21
вторник

Хүннүн үнери — 05:12
Ажары — 19:51
Хүн дурту — 14:39

Садар өртээ хостуг 12+

Найыралчы харылзаалар

ДУГУРЖУЛГАГА АТ САЛГАН

Август 17-де Тыва Республиканың Чазак ыңына Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол «Лунсин» компанияның удуртулгазы-биле республика девискээринге ийи төлевилелди боттандырага хамаарыштыр социал кады ажылдажылга йында дугуржулгага ат салган. Ол дээрже, бир элчегде Кызылга ушу школазын тудары-дыр. 2020 чылда ажылгап эгелзери-биле бо чылдың үзүнден эгелеп тудуун эгелзери компания дээрешкен. Ооң-биле чергелештир баштайгы школаның ажыл-чорудулгазын шуудадыр ы-биле, «Лунсин» компания Кыдаттан тренер кыларны чалап эккеп, ажылдадыр болган. Дугуржулганың ийиги кезээнде көрдүнгени-биле «Лунсин» компания Кыдаттың дээди өөредилге черле-ва аныктарны даг мергелдеринге өөредирин

хүлээнген. Студентилерниң баштайгы бөлүү 8 кижини бо чылдың күстен эгелеп өөренири-биле удавас Кыдатче чоруттарлар. Оларны чүгле Тожудан эвес, өске-даа кожууннардан шилип алган. Компанияның чагы-биле тыва студентилерге олуттарны Фучжоу биле Харбинниң университеттеринде тускайлаан.

«Кижини бүрүзү-биле амы-хууда керээ дугуржулганы кылган. Өөредилгениң бүгү чарыгалдарын «Лунсин» бодунга хүлээнип алган. Уруглар дээш кызыгаар чок өөрүнчүг-дүр! Бистиң үевисте бо дег халас эртем чедип алыры шуут болдунмас. Аас-кежиктиглер доозуп, дипломун алгыжеге чедир дугуржулганың күүселдезин хайгаарап көөр апары билдингир. Ындыг-даа болза кол чүүл оларның боттарындан, күш-ажылга болгаш өөредилгеге кызымаандан, мөзү-бүдүжүнүң, сагыш-сеткилиниң күжүндөн хамааржыр. Бистиң бөгүнгү дуржулгавыс келир үеде өске компаниялар-биле база уламчылыг болурунга идегел бар.

«Лунсин» компанияга хамаарыштыр чугаалаар болза, Тожуга иви ажыл-агыйын каттап хөгжүдөр дугайында Тыва чазактың эгелзешкинин баштайгы базымнарындан эгелеп деткээн. Тожуга иви ажыл-агыйын сайзырадыр фондуну кады тургускаш, кады акшаландырып турар бис. Комбинатка тус черниң үндезин чурттакчыларын ажыл-биле хандырап дугайында моң мурнунда дугуржулгаларны база күүседип турар улус. Бо хүннерде комбинаттың ажылчынарының 71 хуузу Тываның чурттакчылары болгаш олар республикада ортумак деңгелден каш каттап хөй акшаны ажылдап эп турарлар» — деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн.

Бистиң корр.

Кыдатка өөренир сүргүлдар.

Хүннүн медээлери

ҮНДҮРҮГ ЧЫЛДАЗЫН ӨСТҮРГЕН

РФ-тиң Чазак албан организация болгаш бүдүрүлгелер черлеринден ажык-кончаа үндүрүлгелериниң чылдазын көвүдеткени дээш, курлавыр фондузундан 31,8 млн. рубльди Тывага тускайлаан.

2017 чылда республика ажык-кончаадан бюджетче үндүрүг чылдазының үлүүн 2,7 каттап көвүдетип, сөөлгү беш чылда ону 41 хуу көвүдеткен.

Тыва-биле кады Россияның 63 региону үндүрүг курлавырын өстүргөн дээш деткимче акшазын алыр. Ниитизи-биле 30,6 млрд. рубльди оларга үлээн. Сибирь федералдыг округтуң 12 регионундан, Тывадан аңгыда, Алтай биле Хакас республикалар, Забайкалье биле Красноярск крайлар, Иркутск, Кемерово база Новосибирск областар кирген.

«ЧАҢГЫС ДЕМНИГ РОССИЯ — УРУГЛАРГА»

ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа биле «Чаңгыс демниг Россия» партияның тус чер салбырының секретары Аяс Лопсан август 17-де Кызылдың Национал парыгында чаа туткан уруглар ойнаар шөлчүгештерниң ажыдышкынынга киришкеннер.

Амгы үениң негелдези-биле кылган уруглар ойнаар шөлчүгештерни «Чаңгыс демниг Россия» партияның «Таарымчалыг хоорай хүрээлелин тургузары» төлевилелдин акша-хөреңгизи-биле кылган.

«Соңгукчуларның чагыгларын оларның боттарының дорт киржилге-биле күүседир арганы партияжи төлевилелдер берип турар. 2017 чылда төлевилелдин негелдези долузу-биле күүсеттинген: 7 муниципалитеттин девискээринде 20 бажың чанының девискээрин, 9 хөй-ниитиниң дыштанылга черлерин болгаш бир хоорай парыгын дерип кылган» — деп, ТР-ниң Дээди Хуралының Даргазы Каң-оол Даваа демдеглээн.

АЖЫЛДАР УЛАМЧЫЛААР

Тывада ажылдап турар «Ростелеком» биле «Тывасвязьинформ» салбырының специалистери республиканың эмнелге албан черлерин дүрген харылзаалыг интернет-биле хандырап сорулгалыг ажылдарны уламчылап турар.

Амгы үеде Бай-Тайга кожуунда Кызыл-Даг, Шуй, Чөөн-Хемчиктин Чыраа-Бажы, Каа-Хемнин Ильянка, Кызыл кожуунуң Баян-Кол, Сукпак, Кур-Чер, Черби суурларның аразында волокон-оптиктиг харылзаа шугумун тудуп турар.

Дараазында ээлчегде Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бии-Хем кожууннарның төп эмнелгелерин, Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл, Эрзин, Таңды, Тере-Хөл биле Тожу кожууннарның эмнелге албан черлерин дүрген харылзаалыг интернет четкизинге кожары-биле ажылдар уламчылаар.

«ЧЕНРЕЗИГ» ЁЗУЛАЛ

Август 18-те, субботада Чаа-Хөл кожуунуң хүрээзиниң мурнунда ажык шөлге сарыг шажынның «Ченрезиг» ёзулалын Индиядан, Төвүттөн чаладып келген лама башкылар биле тыва лама башкылар эрттирген.

Мөргүл номун номчуп, саң салыр ёзулалга чон хөйү-биле келген. Чүдүкчү бүрүзү аас-кежиктиг чуртталга, быжыг кадыкшыл, узун назы, ажы-төлдүн келир үези, чедимчелиг амыдырал дээш сагыш-сеткилинден сүзүктөп, чүдүп тейлээн.

Хоорай хүнүңгө
уткуштур

ЧАА БАЖЫҢ НЕМЕШКЕН

Кызылдың чөөн талазын-да Дружба кудумчузунда, 32 «б» бажыңда хей квартиралыг бажыңны Республика хүнүңдө ажыглалга кирип, бажыңның ээлеринге дүлгүрлерни байырлыг байдалга тывыскан.

Тываның тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый сайыды Евгений Овсянников өөрүнчүг болуушкун-биле чаа бажыңче көжүп киргеннерге байырны чедирген. «Энергострой» тудуг компаниязының директору Николай Крапивин кызыл кожааны үзе кескен.

«Энергострой» КХН-ниң тудугжулары аварийлиг бажыңнардан өскээр көжүрер программа эзугаар үжөн аал чурттаар бажыңны тудуп ажыглалга киригени бо.

«Энергострой» КХН-ниң директорунуң оралакчысы Дмитрий Крапивин:

— Ниити шөлү 5573 дөрбелчин метр, хей квартиралыг дөрт бажыңны 2017 чылда тудуп эгеледивис. Бажыңнарны

кончуг шалыпкын, шынарлыг тудуп доостувус. Үш бажыңда чырык, чылыг 30 квартира бар. 40 квартиралыг бажың база бар. Бо чуртталга комплекзинде амыдырап-чурттаарыңа таарымчалыг шупту байдалдар тургустунган — деп чугаалаан.

Чаа бажыңның чурттакчылары, оларның чоок кижилери база эш-өөрү өөрүшкүзүн үлөжип, байырланчыг хем-чегде өг-бүлелери-биле чыгып келген турганнар.

Надежда Рязанова: «Школа, уруглар сады, эмнелге, аптека, садыглар, автобус доктаамының чоогунда бо бажыңче көшкен болзумза деп, дыка-ла идегеп турдум. Күзелим бүткен! Соңгадан көөрге аянныын — арыг, чаа-гайжыткан шөл, уруглар ойнаар черлер. Чырык, делгем үш өрзүлдиг, ийи балконнуг квартира! Чаа кожаларлыг болганымга канчаар-даа аажок өөрүп тур мен! Республика чазаанга база хоорай чагыргазыңа болгаш тудугжуларга четтирдивис! Онзагай байырлал — Республиканың хүнү-биле Тываның бүгү чонунга байыр чедирип тур мен!

Нина Дандыгай оглу Буянга база ооң өг-бүлезинге байыр чедирер дээш четтикпейн келген:

— Ажы-төлүм дээш дыка амырап тур мен! Каш-ла базым черде школа биле садиктиг, чараш, улуг бажыңга чурттаарлар. Бир дугаарында, найысылалдың мэри Владислав Товарищтайович Ховалыга улуу-биле четтиргенивисти илереттивис! Ол ынак хоорайывыстың чаагайжыдылгазы болгаш хөгжүлдэзи, чону дээш сагыш човап, кызымак ажылдап чоруур!

Чаа квартираларның дүлгүрлерин Держинский, 5; Семирацкий, 43; Комсомольская, 36 «а»; Медицинский, 6, 8, 9; Новоселов, 36, 31; Красноармейская, 59, 74; Кечил-оол, 41 бажыңнарның чурттакчылары алган.

«2024 чылга чедир Россия Федерациязының национал сорулгаларының болгаш стратегтиг айтырыгларының дугайында» Россияның Президентизиниң чаа май чарлыктарын күүседир национал программаларга киржири-биле чагыгларны долдурарын республиканың чазаанга Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол дааскан.

Регионнуң чааа Президентиниң чарлыын эзугаар, нормативтиг эрге-хоойлу баазыын чаартыры көрдүнген национал төлөвилелдерни боттандырап талазы-биле ажил-чорудулгалар планын база регион төлөвилелдерин хевирлээр ажылды калбарткан.

«РФ-тиң Президентизиниң чаа май чарлыын боттандырап уjurлуг национал программаларже Тываның төлө-

вилелдерин кириер дээш, федералдыг чазакка бистиң сайыттарывыстың хайым-ныг ажылы эгелээн. 2019 чылда Тываның бюджетиниң хемчээли, бистиң экономикавысче күрүне инвестицияларының масштавы, а ооң төнчү түңнели — республика хөгжүлдэзиниң темпизи, салышкыннарже ону хаара тутканының өзүлдэзи хамааржыр. Бөгүндө Федералдыг дузаламчыга бистиң хереглелдеривисти, бирги ээлчегде инфраструктура төлөвилелдерин, туруштарын, көргүзүглерин чөпшээржири чоруп турар. Ол бүгүдөгө 2 ай бердинген, октябрь 1-ге чедир шупту программаларны кириер» — деп, Шолбан Кара-оол бодунуң блогунда бижээн.

Президент 12 угланышкына национал төлөвилелдерни регионнар-биле кады ажылдап кылыр даалганы РФ-тиң Чазаанга бергенин сагындыраал. Ооң

аразында — демография, кадык камчылы, өөредилге, чурттаар оран-саагаш хоорай хүрээлели, экология, аялчок болгаш шынарлыг автооруктар, ажылдың бүдүрүкчүлүгү база чонунга хаара тударын деткири, эртем-чурагайлыг экономика, культура, болгаш ортумак сайгарлыкчы чорукчуу сайгарлыкчы эгелээшкенин деткири, делегей кооперациязы биле экил бар. Тываның эрге-чагыргазы президенттинин чарлыы-биле, республиканың транспорт чедингирин улгаттырап база инвестиция хаара тудуушкунунче угланган инфраструктура төлөвилелдеринге боттандырап ажыл-чорудулгазын күштелдирер республика оон аңгыда, чурттаар оран-саага база социал объектилер тудуу сайгарлыкчы чорукту хөгжүдөр административ-күженишкенин улгаттырап планын

СТУДЕНЧИ ОТРЯДТАР

Тываның Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажил-агый яамызы тудуг организациялары болгаш башкарыкчы компаниялар деткиишкени-биле 176 студентилерни бо чайын ажылда хаара туткан.

Чурттап турар чериниң аайы-биле 6 муниципалдыг тургузугда «Таарымчалыг хоорай хүрээлели» төлөвилелдин чорудуу-биле ажылдаар керээни 65 кижича чарган. Кызылда башкарыкчы компаниялар-биле керээ эзугаар бажыңнар чанының девискээрлерин, подъездилерин септээр-биле 67 студентини хуваанган. Оолдар август төнчүзүңгө чедир 90 хире подъездини чугайлап, дозулаар.

Оон аңгыда 40 студент Кызыл хоорайда тудуг объектилеринде ажылдап турар.

«Бир дугаар курс соонда студент отрядтар хүрээленинче кирер деп шийитпирлээш, университеттин баазыыңга чыл дургузунда немелде курстарга өөрөнгөш, ам тудуг шөлүңдө башкарап ажылда чоруп тур мен. Коллектививис эки, бот-боттарывыска дузалажып, чүнү кылырын айтып бээр бис. Улуг коллегаларывысты дыңнап, олардан арга-дуржулганы шиңгээдип алыр апаар. Эң-не берге ажилдар артывыска арткан, ам тудуг богун аштап, иштики ажилдарже шилчидивис. Ажылдап алган акшам-биле чаа өөредилге чылыңга белеткенир планың мен» — деп, ТывКУ-нуң студентизи Кежик Байлакай чугаалаан.

Септээн бир поеззд дээш 20 муң рубльди төлээр. Объектиде-ле 2 кижича ажылдап турар. Башкарыкчы компаниялар белен подъездилерни хүлээп алыр, кандыг-даа амдажыдар чүве чок. Бир эвес бригадирге таарышпас болза, ажылды катап кылыр. Мында, шынар эң кол черде.

«Чугаалааш-даа канчаар, ажылга бергедээшкенин черле турар. Дыка хей чылдарда подъездилер септеттинмээн билер силер, ынчангаш оолдарга берге. Чугайлааш, будааш, оон богун аштап, ханаларын, шалазын чуур. Ам будуур мурнунда чүнү канчаарын, «олифа» деп чүл дээрзин билип, арга-дуржулганы алганнар. Септелге кылырыңа ада-ие-зинге эки дузаны кадып болурлар» — деп, ТывКУ-нуң студент отрядтар удуртукчузу Мария Сергеева чугаалаан.

Студент отрядтарның төөгүзү 1959 чылда эгелээн, эде тургузуушкун чылдарында турупкаш, оон шуут уттундурган. Россияда студотрядтарны чоокта чаа катап тургузуп эгелээн, а Тывага 2012

директору Алексей Козлов чугаалаан.

Тудуг организацияларының удуртукчулары тыва аныяктарның күш-ажык бидер туружун демдеглээш. Ынчан республиканың тудуг яамызы эки арга-дуржулганы өөренип көргөш, кылырын база студентилерге кады олуттарны хейү-биле курлавырлаа шийтирилээн.

«Ийе, ажылчын олуттарны оода чедирер деп планнадывыс. Ол регион Баштыңы Шолбан Кара-оол айтышкыны-дыр. Ооң кол утка республиканың кадрлар курлавы тургузарында. Тудугларда ажыл турар студентилер тудуг деп чүл, дыг күш-ажыл-биле акшаны ажыл алырын медресе билер уjurлуг. Организациялары бистиң оолдар таарзынганнар. Ажылды мергежи тудугжулардан дудак чок, дыка хар салгалыг кылганын чугааладылар деп, ТР-ниң тудуг болгаш ЧКА сай Евгений Овсянников дыңнаткан.

Тудуг отрядтарынче тускай билиг гаш арга-дуржулга чокта кирери беле. Оолдарның хей кезии ТывКУ-га каттарны эртип, дагжы, дуңзаалакчы, верлекчи, садчы, мал чеминиң белеткизи, чайгы уруглар дыштанылгазы организациякчызы немелде мергежилде чедип алган. Курстар соонда кур дипломнарын студентилерге тывыс.

«Шилип алган мергежилиниң аа биле аңгы-аңгы отрядтарда мун оолдар ажылдап турар. Өөредилге чылының эгезинде, ТывКУ-нуң Кадр мергежилин эде белеткээр болгаш лиин бидер институттун курстары өөренип алырын сүмелеп турар бис шак курстарның өртээ: ТывКУ-нуң студентилеринге 500 рубль, а ортумак түс өөредилге чериниң сургуулдарына 100 рубль. «Хол-биле электродуңзаалак мергежилге өөренири — 3000 рубль. Студентилер курстар соонда, профессионал ажыл-чорудулга чорудар эрге бер шыныдылга — профессионал эде белеткел дугайында күрүне дипломун ал. Студентилер тудуг адырында аңгы көдээ ажыл-агыйга ажылдап, катт мөөгүлөр, тооруктар чыып, ону болтоткуча, хой кыргылдазынга кир болур. База ол ышкаш чайгы кадыкшы лагерьеринге вожатыйлап база бол. Тудуг отрядтарына ажыл күш-ажык стажынче кирер болгаш, ажыл бер чизи-биле керээ эзугаар ажылдап төлөвилер» — деп, ТывКУ-нуң студент отрядтар удуртукчузу Мария Сергеева тайылбырлаан.

Студентилер күш-ажыл керээзинде ооң аңгыда мергежилге өөренири хаагар ажылдаарлар. Шалың төлөвилер кудуку шалың төлөвилеринде эвээж уjurлуг. Оон аңгыда амыдыралчы арга-дуржулга өөренип, хей-ниитичи ийи кейин ооң-биле көргүзүп болур.

ТР-ниң Чазааның парла...

Республика хүнүндө август 15-е Тыва национал музейге "Тыва шыдыраа" делгелгезинин ажыдышы болган. Аңаа ТР-ниң аштың Шолбан Кара-оол болгаш оң оралакчылары база аңгы-аңгы амылдарның сайыттары, Кызыл оорайның хүндүлүг чурттакчылары болгаш шыдыраага сонугралыгылар келген.

Чонар-даштын чажыды. Тыва шыдыраа дүүн, бөгүн, даарта" деп аттыг делгелгени Тыва национал музейнин эзинде делгел салгаш, кызыл кожаа-каастаан. Байырлыг ажыдышы ТР-ниң алдарлыг ыраажызы Омунун күүселдези-биле "Тыва шыдыраа" деп ыры-биле эгелзэн. Шынап-тыва дылывыс турбаан болза, ада-перивистиң шыдыраа, аът чарыжы, ш, баг адаы, баг кагары дээн ышкаш ш оюн-тоглаазын кайыын билип ийик бис. Тыва дылывыс турбаан а, каас-чараш чуртувусту чарашсы-алгал мактаар-даа харыывыс чок ийик. Сайлык Омунун күүсеткен ының сөзү чыылган чоннун сас-сеткилинге дээп, хөрек-чүрзэн ыктырыпканы чугаажок. Аянын, ш күүселдениң соонда, Тыва на-ал музейниң директору, филология мнериниң доктору, Тываның күрүн-ерсиденин хүндүлүг профессо-А. Бичелдей сөс алгаш, ТР-ниң ыңы Шолбан Валерьевичиниң даал-биле музейге тыва шыдыраа дел-зин кылганының база тыва улустун-дан тура ойнап чорааны угаан шыдырааның дүүн, бөгүн болгаш тагы байдалының дугайында каксы-лап, шыдыраа бичи уругларның сайзыралына болгаш чурумга дир оюн дээрзин демделзэн.

Каадыр-оол Алексеевич Бичелдей эртем болгаш өөредилге сайы-ургааш-ла, тыва шыдырааны школа-аммазынче кирип, тыва чоннун бо-н сайзырадыр дугайында бодалын-лап турган киж. Ооң үзел-бодалы-лап-ла шын-дыр деп шиитпирлээш, шыдырааны тывага сайзырадыр-зы-биле ажылдарны чорудуп эг-бис. Школаларда тыва шыдыраа-үмнерин ажиткан. Амгы үеде ни-биле 10 хире муң бичи уругларны-ыраа бөлгүмнеринде хаара туткан. ончуг эки. Чүге дээрге шыдыраа-е спортчу оюн звес, а уран чүүл-аш угаан сайзырлынга кончуг ажы-жон болгай. Ада-өгбелеривистиң-дан тура ойнап чораан оюну-дур. утпайн, салгалдарывыска өөредип,-зидилге ажилынга ажыглаары-та деп бодаар мен. Бо делгелгени-низаптап, кылганы дээш национал

Чонар-даштын чажыды

ТЫВА ШЫДЫРАА ДЕЛГЕЛГЕЗИ

музейниң ажылдакчыларына өөрүп-четтиргенимни илередип тур мен" – деп, Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол чугаалаан.

ТР-ниң Баштыңы Шолбан Кара-оол, СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары турган Григорий Ширшин, Тыва национал музейниң директору Каадыр-оол Бичелдей олар кызыл кожааны үзе кезип, делгелгени ажиткан.

Байырлыг ажыдышкыга чыыл-ган чон, делгелгени сонуграл көөр-дээш уурук-сууруктап кирип эгелзэн. Ол аразында "Тыва шыдыраа: дүүн, бөгүн, даарта" деп делгелгениң даргазы Долаана Даш-ооловна Бурбужап-биле чугаалаштым:

"Шыдыраа дээрге бир дугаарында оюн, ийиде, уран чүүл, үште, эртем болуп турар. Төгү-биле алгаш көөрге, шыдыраа азы шахмат Индиядан, араб чурттардан Моол таварыштыр Тыва-да келген болуп турар. Ынчалза-даа бистиң өгбелеривис бурун шагдан тура муңгаш шыдырааны, ыт-шыдырааны, кыдат шыдырааны, буга-шыдырааны ойнап чорааннар. Мында чонар-даштан, чонар-даштын кара хевиринден кылган ажылдар делгеттинген. Ажылдар бот-боттарына дөмейлешпес, хемчээли, кылган материалы-даа, дүрзү-хевир-даа, утка-шынары-биле-даа бот-бот-тарындан ылгалдыг. Делгелгениң кол-өззэн Тыва национал музейниң шыг-

жамырындан алган. Ол болза Черзи Монгуш, Раиса Аракчаа, Тойбухаа Хер-тек ышкаш алдарлыг шеверливистиң кылган ажылдары болгаш Александр Кракконун белекке берген холадан кыл-ган ажылдары болуп турар.

Делгелгеде чүгле шыдыраалар звес, а тываның даш чонукчуларының ажыл-дарын база ажыглаан бис. Тыва чонар-даштын үндөзилекчилериниң болгаш оларның ажы-төлүнүн ажылдары база делгеттинген. Чижээлээрге, Раиса Аракчааның огу Владимир Аракчааның, Эрес Байындының огу Сайын-Белек Байындының ажылдары бар. Ажылдар шупту бот-боттарына дөмейлешпес, сүр-күжү тывызыксыг, кайгамчык чараш. Чаңгыс аътты-даа, чаңгыс тевени-даа

алгаш көөрге, бүдүн чогаал үнүп болур" – деп тайылбырлады.

Тыва АССР-ниң культура сайыды чораан Матпа Хомушкунун дээн ышкаш элзэн алдарлыг кижилерниң ойнап чораан шыдырааларын база делгезэн. Долаана Бурбужап-биле чугаалажып тур-рар аравыста хостуг хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери, педагогика эртемнериниң кандидаты Өргелээр Ондар бодунун шыдыраазын делгелгеге салыры-биле эккеп хүлээткеш:

"Бо шыдыраа мээң бажыңымга хөй чылдарда "чурттаан". Ажы-төлүм-биле ойнап турган мен. Кара болгаш ак даштан кылдыган тускай шыдыраа чүве. Тевени теке кылдыр, аътты аът кылдыр кылып каан. Оон ыңай солун чүвези болза оол-дарны ыттар кылдыр, кижилерни киж-дүрзүзү хевээр кылдыр чазаан. Шөлүнүң кыдыында кармактарлыг. Орукка ап чо-руурунга эптии кончуг. 1960 чылдарның ажылы-дыр. Белекке алган болгаш, кылган кижини билбес-тир мен. Музейге делгелге үезинде ажыктыг ирги бе дээш түр када эккелдим" – дээш, эккелген шыдыраазын Долаана Даш-ооловнага сунду.

Тыва шыдыраа уран чүүл, эртем болгаш чоннун ойнап чоруур оюну бол-ганда ону Тывага сайзырадыр киж-зидилге ажилынга кончуг ажыктыг. Шыдырааның төөгүзүн, амгы үеде байдалын, келир үезин ажы-төл би-лир кылдыр, бо делгелгени ажитка-ны шынап-ла бурунгаар хөгжүлдөжө база бир базым болбайн аан. Дел-гелгеде салдыган улуг шыдыраада бичи уруглар ойнап олур.

Ол дээрге Натсык-Доржу Он-дар 3 дугаар школаның 9 харлыг өөреникчизи. Ол 6 харлыындан эгелзеш шыдырааны сонуграл, ойнап эгелзэн. Билдинмаа Баянды хоорай чергелиг Каа-Хем суурнун 1 дугаар школазының өөреникчизи. Ол шыдырааны 7 харлыында ойнап эгелзэн. А Баян-Доржу Хомушкун 3 дугаар школаның 5 харлыындан эгелеп ойнаан өөреникчизи. Ол ам 13 харлыг элээди оол апарган. Тыва шыдыраа делгелгезинин ажыдышкынының ду-гайында дыңнааш, шыдыраалап ойнаар дээш келгеннер болду.

Тыва шыдыраа моон-даа соңгаар сай-зырап, бурунгаар хөгжүлдөжө улуг рольду ойнаар-ла болзунам!

Музейниң сайтызындан алган.

Чоннар аразының найыралы

ТЫВА ДУГАЙЫНДА НОМЧААШ ...

Чоокта чаа Кызыл хоорайның өвүндө Арбат шөлүнге таныырым-ончалай Мааты-оолга ужуражы-ергеш амыр-менди солчуп, чугаа-аштывыс.

Оң-биле кады чораан даштыкы киж-и мээң-биле эвилең-ээлдээ аажок-е аарак мендилешти. "Аңгы-аңгы-сөөктүг чоннарның аажы-чаңы,-үн алдынып чорууру, улус-биле-дилежири безин өскелерден ылы-ыг болур-дур. Кандыг омак-сөөктүг-дээр сен?" деп иштимде бодап-мда, Шончалай бисти таныштыра-ты: "Сибирь, Тыва дугайында ном-ип турар көрей чогаалчы-дыр, солун-лерниң бирээзи" – деп таныштырды. адын Чон Тэ Он дээр болду. Киж-зү-ле Тываны сонуграл, чарашсы-ербес-ле болгай. Шынап-ла, солун-лерниң бирээзи-дир дээш, "Шын"-ннун редакциязынче чалааш, бир-чедип келирге ооң-биле чугаалаш-

оолдуг. Оолдарының улуу медицина-университетинде студент, а бичиизи-ше-риг албан-хүлээлгезин эрттирип турар. Өөнүң иштинин ачазы 96 харлыг. Чон-Тэ Оннун өг-бүлөзи-биле кады чурттап-турар.

Россияга студентилеп турган чыл-дарында Байкал хөлге каш-даа катап-дыштанып барган. Сибирь дугайында-орус литератураны дыка хөйүнү номчаан. Н.Г. Чернышевскийниң "Что делать?" (Чүнү кылырыл?) деп номун номчааш, Сибирь дугайында ном бижиир деп бодап-төрүттүнүп келген. Бир катап аян-чорук-кылып чорааш, библиотекадан Тыва ду-гайында көрей дылда бижээн номну улуг-сонуграл-биле номчаан.

Чон Тэ Он филология эртемнериниң-кандидады-даа болза, сөөлгү чылдар-да эртем звес, а чогаал ажилыңче-хөй үезин, күжүн үндүрүп чоруур. Оон-Сибирь, Тыва дугайында ному удавас-чырыкче үнер.

Кожавыста Абакан хоорайга аян-чорук кылып чорааш, чогаалчы эжин-таварыштыр Тываның Чогаалчылар-эвилелиниң даргазы Чылгычы Ондар-биле харылзажып алгаш, Кызылда чедип-келген болду.

Тыва национал музейге, Тываның В.Ш. Көх-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга, Тыва культура төвүнге, күрүн-е универ-

ситединге, хамнар ниитилелинге дээш-хоорайның баргы дег черлериниң дооза-зынга барып четтигипкен. Тыва үндөз-ин культура төвүнге баргаш, хөөмей-сыгыттың дириг бодун дыңнаанынга-аажок өөрүп чугаалады. Тываның ном-үндүрер черинге баргаш, Владимир-Серен-оолдун "Каң-кыс" деп маадырлыг-тоожуун болгаш өске-даа тыва тоолдар-номнарын саткылап алган. Тыва дылды-билбес кижиге тыва тоолдар номунун-ажык чүү ирги деп бодап олурумда, тыва-дугайында номунга чамдык үзүндүлери-кирип алырын чугаалады.

Черле ынчаш Тывага келгеш, оон-агаар-бойдузунун тускайын, турар-чериниң оңазын магадап, Улуг-Хемни-аажок чарашсынганын, ынчалза-даа-хөөмей, сыгыт, каргыраа оон сеткилинге-чүүден-даа артык киргенин чугаалаарга, ырак черден келген аалчының сетки-линге чүү таарышпаанын сонуградым. Аалчылар бажыңының соңгазының ду-жунга дүнеки үеде шимээргээн эзирик-оолдарның ыт-шимээни эң-не коргунчуг-болган дээрзин эпчоскуна аарак чугаала-ды. Чаңгыс коргунчуг болган чүүл бо бол-ду, а аркан чүве шупту кайгамчык-тыр. Тыва чон хүндүлээчел, биче сеткилдиг, талантылыг чон-дур деп билип алдым-деп немеп кагды.

Моон-даа соңгаар Тыва черивиске-Чон Тэ Он ышкаш солун аалчылар кээп-ле турар болзун!

Чуруктуу маадырның архивинден-алган.

Арынны Айдың ОНДАР белеткээн.

Август 22 — Россияның күрүне тугунуң хүнү

КҮЧҮЗҮНҮҢ СҮЛДЕЗИ

Россия Федерациязының күрүне тугунуң хүнүн бистиң чуртта болгаш Россияның даштыкы чурттарда элчин база төлээ черлеринде, бистиң күрүнениң юридиктиг эрге-байдалында девискээрлерге чылдың-на август 22-де калбаа-биле демдегледип эрттирип турар. Күрүне тугунуң хүнүн демдегледип эрттирери — российжи күрүнениң күчүзүн илереткен чугула политиктиг болушкун.

Россияның күрүне тугунуң төөгүзү дээрле күрүнениң бодунуң тургустунуп, янзы-бүрү бергелерни алып эртип, быжыгып, сайзырап, узун болгаш нарын орукту эрткенниң череңизи. Төөгүчүлериң шинчилээни-биле алырга, российжи хааннарның Романовтар ук-салгалының баштайгы салгалындан үнген Михаил Федорович хаанның эрге-чагыргазының үезинде ак, көк, кызыл өңнерлиг туктарны Персияже эжиндирген садыг корабльдериниң кырынга азып турган. Ынчангы туктарга ак, кызыл, көк өңнерни канчаар чуруунуң чурум чок болгаш, ол өңнерни солустур-даа чуруп турган. Россияның күрүне тугунуң ора-сомазы XVII-XVIII вектерниң ортаа үезинде тыптып келген. Петр I хаанның адазы Алексей Михайлович Романовтуң хааннап турган үезинде «Орел» деп баштайгы шериг корабльге орус күрүнениң ак, көк, кызыл өңнерлиг тугун эң-не баштай көдүргөн. Орус күрүнениң тугунуң чүге ак, көк, кызыл өңнерлиг болганынга хамаарыштыр догааштыгы төөгүдө бар. «Орел» корабльди туткан голланд инженер Давид Бутлер дээрзи баштайгы шериг корабльге Голландияның тугу-биле өңөш тукту киикидерин хаанга саналдаан. Орус тук голланд тукка шуут дөмей болганын дээш, өңүг дилиндерни солуй даараан.

Орус күрүнениң ак, көк, кызыл үш

өңүг тугун албан езузу-биле доктааткан хаан Петр I деп төөгүчүлөр демдегледип турар. Орус күрүнениң корабльдеринге ак, көк, кызыл үш өңүг тукту киикидип көдүрериниң дугайында чарлыкты бо хаан 1705 чылдың январь 20-де үндүргөн, туктуң кандыг янзылыг боорун саазынга чуруп көргүскөн. Туктуң үстүү талазында ак өң — ачы-буянын ак сеткилди, ортузунда көк өң — шынчы чорукту, адаа талазында кызыл өң күштү болгаш маадырлык чорукту илергейлээн.

Орус күрүне быжыгып, чаа-чаа черлерни ээлеп ап эгелээрге, Россияның чагыргазының адаанче кирген девискээрге күрүне тугун көдүрер апарган. Ол дээрле Россияның күчү-күжүнүң улгатканының, бодунуң девискээрин алгытканының, аңаа российжи эрге-чагырганы тургусканының череңизи.

Европаның славян уктуг, эң ылаңгыя орус чонга дылы, езу-чаңчылдары, үзөл-бодалы чоок улустарыга Россия шаг-төөгүдөн бээр дузалажып келген. Ол чоннарның бот-догуннаан хамаарышпас күрүнелерин тургузарынга, оларның төрөөн чурттарын даштыкы желекчилерден камгалаарынга орус күрүне дорту-биле безин киржи, хостакчы дайыннарга хөй-хөй российжилер боттарының амы-тынын маадырлыгы-биле оскунганнар. Ынчангаштың Словения, Сербия, Черногория деп күрүнелерниң күрүне туктарының өңнери Россияның күрүне тугунуң өңнери-биле дөмей болган чылдагааны ол. Эң ылаңгыя Сербияның тугу дыка дөмей. Россия биле Сербияның туктарын киикидериниң чурумун хажыдыр көдүрер болза, Россияның тугу Сербияның, а Сербияның тугу Россияның-даа апарып болур. Ындыг таварылгалар Россияга-даа, Сербияга-даа болгулаан. Орус болгаш серб улустар шаг шаандан быжыг эп-найыралдыг болгаш, оон политиктиг

шуугаазынар үнмээн.

1991 чылдың август айның сөөлгү хүнеринде ССРЭ буступ дүжүп турда, күрүне эргилдезиниң үезинде үскүлежишкinnerге амы-тынындан чарылган хамаатылар дээш кажыыдал митингизинге ак, көк, кызыл өңнерлиг кончук улуг тукту эккелген. Август 22-де РСФСР-ниң Дээди Советиниң кежигүннери РСФСР-ниң үш өңүг национал тугунуң дугайында доктаалды хүлээп алган. Бо чүүл Россияның бот догуннаан чоруунуң талалакчыларының санын көвүдеткен, эрге-чагырга ээлээринге Борис Ельцинге ажыктыг болган.

1994 чылдың август айда РФ-тиң Президентизи Борис Ельцин Россияның күрүне тугунуң хүнүн байырлап эрттирер дугайында чарлыкка атты салган. «Российжилерниң хөй салгалдарының ат-алдар-биле бүргеттинген үш өңүг российжи төөгүлүг тукту күрүне тугу кылдыр 1991 чылдың август 22-де катап эгиткени-биле холбаштыр база Россияның хамаатыларының амгы болгаш келир үеде салгалдарын күрүне сүлдө демдектеринге хүндүткелдиг чорукту ки-жизидер сорулга-биле доктаадырым болза: Россия Федерациязының Күрүне тугунуң байырлалын доктаадыр болгаш ону август 22-де демдеглээр» деп ында бижиттинген.

Владимир Путин Россияның Президентизи апарган соонда күрүнениң сүлдө демдектериниң ужу-утказынче шыңгы кичээнге салып, ону чон ортузунга тайылбырлап, Россия Федерациязының күрүне тугунуң хүнүн демдегледип эгелээн. Амгы үеде Россияның күрүне тугунуң хүнүн бүгү чурттуң девискээринге калбаа-биле демдегледип турар апарган.

Тыва база Россия Федерациязы составында республика болуп бистиңге Россияның күрүне тугунуң ук туктуң ужу-утказын лерге тайылбырлаар, күрүне тугу холбаалыг езулалдарны эрттир көргүзөр сорулгалыг хемчеглерни-рип турар. Чижээлээрге, 2015 чылда десантычылар Дөгээ дагның кыры метр узун дуртуг Россияның күрүне киикиткен. Тыва Республиканың архивиниң ажылдакчылары 2017 ч. «Тук — Россияның күрүне сүлдө деп виртуалдыг делгелгени орган-таан. «Боевое братство» шериг триотчу хөй-ниити организация чылдың август 20-22 хүннерде К — Бай-Хаак — Балгазын — Самага — Эрзин маршрут-биле чорааш, эрмейжилерниң шеригжиткен ма-дааларын, Ада-чурттуң Улуг дайына Афган болгаш Чечен дайында киржикчилериниң дугайында көжү-руур делгелгени, концерттерни көр-лекция-беседаларны номчаан.

Даарта, август 22-де, Россия күрүне тугунуң хүнүнде, Тываның сылалы Кызыл хоорайның төв Арат шөлүнге эртен эрте Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүне туктарын көдүрер езулалы-биле Россияның күрүне тугу байырлалыга тураскааткан хемчег эгелээр.

«Шын» солунуң ниити политика килд

Кожа-хелбээ харылзаалар

УДУР-ДЕДИР ГАСТРОЛЬДАР

Тыва Республика хүнүнде Тываның национал театрынга ийи директор аразынга ажилчын ужуражылга болган. Тываның В. Көк-оол аттыг национал театрының директору Станислав Ириль биле Саха (Якутия) Республиканың Д. Сивцев аттыг күрүнениң опера болгаш балет театрының директору Сергей Сьюльский ийи театрның коллективтериниң удур-дедир гастрольдаарының аргаларының дугайында чугаалашкан.

Ужуражылга үезинде Станислав Ириль Тыва Республиканың культу-луг амыдыралыга якут театрның гастрольдарының чугулазын демдеглээн:

— Репертуары тергийн, артистери, дирижерлары, хореографтары бүгү Россияда алдаржаан сураглыг коллективтиң биске кээри улуг өөрүшкүдүр. Уран чүүлдүң бо хевиринге бистиң көрүкчүлериң дуржулгазы эвээш. Ынчангаш бистиң чоннуң якут артистерге сонургалы чүгле улгадыр.

Саха (Якутия) Республиканың Д. Сивцев аттыг күрүнениң опера болгаш балет театры чүгле бистиң чуртта эвес, даштыкыда сурагжаан Россияның эң-не соңгу чүгүнде опера театры. Театрның солистери Бүгү-российжи болгаш делегей конкурстарының чаңгыс эвес удаа лауреаттары, оларның аразында Саха (Якутияның), Россияның улустуң болгаш алдарлыг артистери бар. Театрның артистеринге чүгле Сибирьниң болгаш

Ыраккы Чөөн чүктүң, Москваның база Казанның эвес, а Кыдаттың, Моолдун, Японияның көрүкчүлери адыш часкап турган. Ол ышкаш делегей чергелиг төлөвилелдерни, мөөрейлерни болгаш фестивальдарны театр активчи боттандырып турар.

Якут опера болгаш балет театрының репертуарында У. Шекспирниң трагедиязынга тургускан С. Прокофьевтиң «Ромео биле Джульетта», Г. Гейнениң тоолчуругу чугаазынга А. Аданның «Жизель», Р. Джованьолиниң аялгазынга А. Хачатурянының «Спартак», К.

Хачатурянының «Чиполлинонуң аян-чоруу» дээш өске-даа шиилер кирип турар. Гала-операны театрның башкарыкчы солистери болгаш симфониктиг оркестри күүседип турар. Дирижеру Бүгү-российжи болгаш делегей чергелиг дирижерлар конкурзуңуң лауреады Алевтина Иоффе.

Аалчыларга Тываның национал театрының репертуарын таныштырган. Ол дээрле тыва театрның классикасында чогаадыкчы болгаш шынчы чорукту база чонга бараан болурун, сеткил-сорукту күжүн, дидим чорукту алдаржыткан шиилер-дир. Ооң иштинде бир дугаарын-

да А. Даржайның тоолчуругу чугааз «Эгил, эжим, эгил», В. Көк-оолдун «Хараан бот», В. Серен-оолдун «Каң-төөгүлүг драмалардан Э. Мижит», «Кым сен, Сүбедей?» база «Күлте кирип турар. Ол ышкаш театрның ку-вырында комедиялар К-Э. Кудажы «Долуманың хуулгаазыны», М. Энн биле М. Мэйонун «Беш меге, алды а В. Красногорованың «Ынак чор ме-ынак чор», А. Цагарелиниң «Ханума» дөске-даа шиилер бар. Станислав Ир-театрының чедишкinnerин бол-шаңналдарын таныштыргаш, уда-Калмык Республикаже тыва театр-гастрольдап чоруурунун дугайы-дыңнаткан.

Ужуражылганың төнчүзүнде аал-лар улуг болгаш сураглыг коллектив — Россияның армиязының Төл ака-миктиг, Моссовет аттыг Күрүнениң а-демиктиг, Татар Республиканың Г. Ка-аттыг күрүнениң академиктиг, Алтай П. Кучияк аттыг национал хөгжүм-ч-база Калмык Республиканың Б. Басан-аттыг национал хөгжүм-шии театры Тываже гастрольдап кээп чораанын-лип алганнар.

Тыва театр аалчыларын чылыг-чак уткуп, хүлээп алгаш найысылал-экскурсияларга оларны үдөп, шу-ужуражылгаларга, парлалга конфер-цияларынга кады киришкен.

Ажилчын ужуражылганың түңнелин 2019-2020 театр сезонунда ийи теат-гастрольдары-биле удур-дедир сол-коллектив бүрүзүңге 40 хире артист-кирип. «Улуг гастрольдар» деп фе-ралдыг программаның деткимчези-би-гастрольдарны организаастаар.

ТР-ниң культура яамызының медээзи-бил

Ужуражылга

ХҮНДҮТКЕЛДИҢ ЁЗУЛАЛЫ

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол кол хуруне байырлалы – Республика хүнүнде, совет үеден бо хонуктарга чедир регионну удуртуп чораан даргаларны чаңгыс черге чылып, чылыг-чымчак хүлээп алышкынны кылган. СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары Григорий Ширшин, аңгы-аңгы чылдарда Тыва АССР-ниң Министрлер чөвүлелин, Дээди Советти удуртуп чораан Чимит-Доржу Ондар, Тываның Хей-ниити палатазын даргалаан Хонук-оол Монгуш, Тываның Чазааның, ооң соонда ТР-ниң Дээди Хуралының Хоойлужулга палатазының даргазы Василий Оюн, парламент даргазы, ниитилел-политиктиг база хүрүне ажилдакчызы Каадыр-оол Бичелдей хүлээп алышкынга келген.

Тываның бирги Президентизи Шериг-оол Ооржак хонуктарда Кызылга турбааны-биле, ук ужур-ажага кээп шыдаваан.

Тываның Баштыңы төрөэн чериниң сайзырал-хүлдэинге кириген улуг үлүг-хуузу база күш-жылы дээш улуг коллегаларыңа четтиргенин илереткен. Удуртуп ажилдың хоочуннары дээр, улуг арга-дуржулганың, республика амыдыралын база оңайтырларын билириниң шыгжамыры-дыр деп, Шолбан Кара-оол демдеглээн. Оларның улуг арга-дуржулганың республиканың чаагай чоруунга ам-даа ыкпаары херек деп ол чугаалаан. Бөгүндө удуртуп амыдырал аныктар колдап, удуртукчуларны белет-дээр чоруп турар, а анык удуртукчулар боттарының элде эрге-чагырганың салгалы өстүреринге илдингир менеджмент мастерлерниң талазындан еткимче болгаш дагдынышкын чугула херек.

«Хая көрүнмейн, бурунгаарлаары болдунмас. Чугула ажил-херектер ам-даа күш четтинмейн турарында эвес. Адалар чөвүлелин тургусканы шын шийтир болган, хоочуннарның шын угаады чаа өлгөмнерни дилеп турар аныктарга кезээде өлүкшү болуп чоруур» – деп, Хонук-оол Монгуш аңап, республикада Адалар чөвүлелиниң ажилын үштөлдирерин албан-биле онзалаан.

Григорий Ширшин Бүгү-эвилелдин Ленинчи коммунист аныктар эвилелиниң тургустунгандан бээр 100 чыл оюн төлөтпү эрттирерин саналдаан. Ленинчи комсомол кадрлар белеткээриниң кезээ-де идегелдиг дарганы чораан – деп, СЭКП Тыва обкомунун бирги секретары демдеглээн. – Ону тавары чүгле эрткен чылдарның эвес, а республиканың аңгы удуртукчулары база эрткен».

Көдээ ажил-агыны, ылаңгыя мал ажилын өгжүдөр тема ужуражылга үезинде кол черни элээн. Тываның мурнунда улуг сорулгалар болгаш ажилдар хөй. Совет үениң чылдарында суурларже үгү ажилгаары-биле арыктарны кирип турган ажилдарны хоочуннар сагынган. Республиканың чаа алыгына көдээ суурларны өгжүдөр чаа идигни дээр чугула деп бодалын илереткеннер.

«Республика хүнү – аныктыг солун ужуражылгаар кылырынга эки чылдагаан болуп турар. Анык урувуста, чагыс-сүмелер биске херек турган. Ам тугаар көргөш, ол үеде арга-дуржулгалыг эштерин аңгы сестери, детимче четпейн турганын ам билип үр мен» – деп, Тываның Хей-ниити палатазының даргазы турган Хонук-оол Монгуш чугаалаан.

«Хөгжүлдениң оруктарын дилеп, кижилерни өлүкшүлүгү сонуургалдыг кижилер неме-тип, немежир-даа! Бөгүн, Республика хүнүнде таарымчалыг үеде», Тываны моон мурнунда удуртуп чораан удуртукчуларын шуптузун чала-тудум. Эрге-чагырганың күүсекчи болгаш хоойлужулга органның удуртукчуларының төрөэн республиказының хөгжүлдэи дээш күш-ажылыга еттиргеним илереттим. Оларның сүмелерин, аналдарын дыйнадым. Шыны херек ажилдаар

дээш, чамдыкта анаа-ла аралажып чугаалажырын, бот-боттарывысты деткижи чоруурун утуп алып бис. Ол шын» – деп, Шолбан Кара-оол ужуражылга соонда бодунун блогунда бижээн.

Тываны удуртуп чорааннарның клуву республиканың бирги кижилериниң каттыжышкыны болуп, регион хөгжүлдэинде чугула айтырлар талазы-биле авторитеттиг эксперт чөвүлели апаарына идеген турарын ол чугаалаан.

Республика хүнүн эрттиргениниң түңнелинде, комсомолдун төрүттүнгенинден бээр 100 чылынга тураскааткан хемчеглерни белеткеп, эрттирер талазы-биле организастыг комитетти тургузуп, ооң составын, кол хемчеглер планын бадылаар база массалыг информация чепсектеринге база «Интернет» информация-телекоммуникация четкизинге нормативтиг эрге-хоойлу актызын парладырын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.В. Брокертке дааскан.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы – Тыва Республиканың Баштыңының Администрация болгаш Тыва Республиканың Чазак Аппаратының удуртукчузу А.П. Дамба-Хуурак нормативтиг эрге-хоойлу актызын ажилдап кылыр:

- төөгүчү, политолог, обществовед башкарыкчы эртемденнерниң киржилгези-биле Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 100 чылын белеткеп база эрттирер организастыг комитетти тургузар дугайында;

- Россия Федерациязының Күрүне тугун база Тыва Республиканың Күрүне тугун көдүрер езулал соонда, ооң киржикчилери-биле республиканың күрүне политиказы база социал-экономика хөгжүлдө айтырларын сайгарып чугаалажыр чаңчылчаан ужуралжылганы организастаар дугайында;

- Тыва Республика хүнүнүн байырлалында республиканың күүсекчи болгаш хоойлужулга эрге-чагырганың бирги удуртукчулары чораан кижилерниң чаңчыл болуп берген ужуражылгазын организастаар;

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол республиканың күүсекчи болгаш хоойлужулга эрге-чагырга удуртукчуларының ужуражылгазында кириген саналдарны өөренип көргөш, оларны шийтирлээр болгаш боттандырар хемчеглерни алырын күүсекчи эрге-чагырга органны биле муниципалдыг тургузулгарга дааскан:

- республиканың ниити өөредилге организацияларында тыва дыл башкылаашкынының байдалы;
- Кызыл хоорайже кирер черлерге Ленин Ордени биле Улустарның найыралы орденниң чуруктарын азы композициязын тургузар;
- республикада көдээ ажил-агынын модернизастаар;

- «Тываның күрүне университеди» ДӨ ФКБӨА-ның көдээ ажил-агы факультетиниң, «Тываның көдээ ажил-агы техникуму» ТР-ниң КБПӨА-ның агрономия, зоотехния, ветеринария база өске-даа мергежилдерге өөредилгениң шынарын бедидер;
- Республикада социал-чедимче чок херээженнер ортузунда арагалаашкын-биле демисежир;
- муниципалдыг тургузулгарның архитектура болгаш хоорай тудуунун адырында, ол ышкаш чаа кудумчуларга аттар тыпсыр ажилды чогулчулар;
- чурттакчылыг черлерде бок төгөр черниң байдалын;
- уруглар болгаш аныктар ортузунга аңгы-аңгы нация чоннар аразында билчилге, хүндүткел болгаш найырал дамчыштыр, биче төрөэн черинге ынакшылыг болгаш чоннарның национал ужур-чаңчылдарын болгаш культуразының өөредиринге чырыдышкын ажилын чорудар.

ТР-ниң Чазааның парлалга албаны.

Чаңчылдарны сагыыр

ШЫН ШИЛИП АЛЫР

№91 «Шында» ТР-ниң алдарлыг башкызы Киим-оол Сарыг-Донгактың «Ажы-төл – келир үевис» деп материалының сөөлгү түңнел кезээ кончуг чугула, үениң аарышкызынга дүүшкен домактар болду.

Шынап-ла, «хек адаларның» хайы-биле дыка хөй ажы-төл, оларның мегелеп кааны анык кыс уруглар аас-кежик чок, а чамдыктары хилинчектенип, түрөп чурттап чоруурлар. Олар кайы-бир өске чурттан шөлүдүп келбээн, боттарывыстың-на оолдарывыс чүве ыйнаан. Маңаа хамаарыштыр темазы бичи өске-даа болза, куда-шайлалга, оол-кыстың бот-боттарын шилип, тыпчып алырында частырыгларның чылдагааннарын канчаар билип турар бодалдарымны илередип бодадым.

Кайгамчыктыг чалыы назынның база бир уттундурбас өөрүшкүлүг байырлалы – кады чурттаар, тааржыр эжин тып, ада-иелерин, төрөлдөрүн таныштырып кудалажыры. Чогум кайы-даа үеде черле чоннун езу-чаңчылы болганда ону чүгле кижилерниң көрүжүнүн, шыдал-быразының аайы-биле, үе-шагның өскерилгелериниң байдалы-биле боттарыңа таарыштыр шилип алырындан, шагдагы өгбелеривистиң чаңчылдарындан өскерлип турар деп сайгарып турар бис.

Шүгүмчүлөжүп, сүмележиң, чаңгыс аай чурумга доктаап алыр деп шийтирлеп турза-даа, ол кижилерниң меде-релинге четпейн турар. Амыдыралда акша-төгөриктиң че-дишпези, кредит, ипотека дээн ышкыш бергедээшкинерге алыскаш ындыг ирги бе, ниити калбак чоннун ортузунда угаан-чырыдышкынга хамаарыштыр билиглерин дыка кызы деп болур. Солун-сеткүүлдер (оода «Шын» солуну) шуут номчуvas, эртемденнерниң шинчилээн солун, ажыктыг кыл-дыр тайылбырлап кааны материалдарны, брошюркаларны херекке-даа албас. Чижээлээр, чаныыста Цэнгэл тыва-лары төрөлдөривисте куда-шайлалганы эртенги, хүндүскү шактарда эгелээш, орайтатпайн хүннүг турда доозарының уjur-утказын өөредип тайылбырлааны солун.

Үндезин Тыва культура төвүнүн болгаш Улусчу чогаалдыг бажынының арга-дуржулга солчуп тургаш белеткеп кааны, азы семинарлар, «төгөрик столдар» түңнелинде үндүрүп турары сценарийлер, номчугаштарны садып ап, номчуп, билип чорза черле ажыктыг, артык эвес.

Сөөлгү чылдарда байырлалдарга хөй арага-сүксүн делген, улуска албадап ижиртири азы кудаларындан хөй белек, ужат-төш негээри чараш эвес дээрзин «дыңнаваан, билбээн бис, ынчап барган чүве бе» деп олар улусту дыңнаарга эпчөк-даа боор чорду. Черле ынчаш улуг кижилерниң турамыккай, тоом-ча чок чоруу уругларының салым-хуузуңа база салдарлыг болурун амыдырал көргүзүп турар. Ооң уруундан өгленген уруг-дарыыңа, улуг-биче кудаларының аразыңа чөрүлдээр тыптыр чорук улаштыр үнер. Оолдуг кижилер оя сөглээр, кыстыг кижилер кыя сөглээр дижи. Ада-иелер ажы-төлүвүстүн келир үези дээш оларны школачы улуг класстардан-на чагып-сур-гаар, кичээнгейни салыр уjurлуг бис.

Бодунун ада-иезиниң хире-чергези-биле сеткилинге тааржып болур эшти тып алыры чугула. Уруглар, оолдар эки билчил, хандыр таныжып албайн, дүргөн ажы-төлдөни бээр – улуг частыгы ол.

ӨГЛЕНИР ЭРГЕНИ ШЫНЗЫТКАН

Шупту-ла чүвени карартыр бактаар дивейн олур мен. Чоокта чаа дуңмавыс кыстың холун айтырган байырлалды көргөш, езулуг таарзынган бис. Ону Улуг-Хемниң Хайыракан сумузуңда херээженнер чөвүлели-биле Шагаан-Арыгның культура килдинин специализи демнежи эрттирп турарын билдим. Тыва езуну барымдаалап, дөгөре улуг-биче киржикчилерге национал хептиг кээрин баш удур сагындырып турган чүве. Күдээ оол, келин кыстың идик-хевин онза чараштыр даараан, нарын тыва хеп чорду.

Чечен-мерген сөзүглелдиг, алгыш-йөрээлдиг, аяныг ырларның адаа-биле ырак-чооктан келген аалчыларыңа изиг шайын кудуп, дыштандыргаш, таарыштыр каастап каан кафеге «келин дилээрин» арага, шампан орнунга ак сүт куткаш эгеледи. Аныктарның оруу балаттынмас узун ак, амыдыралы арыг сүт дег амдан-сүүзүннүг, чаагайын оштап, йөрээгени ол. Күдээ болуп турар оператор Чааян, келин кыс юрист Чочагай оларга – оолдун авазы, культура шугумунун хоочуну Вера Диртешовна Аракчаа мындыг тайылбырны кылды. «Бо уругларывыс бир чыл ажыр танышкыш, ийи чыл чоокшулады чурттааш, ам черле ажырбас, быжыг-дыр деп «шенелдэиниң» үезин бадыткаан улус бо. Ынчангаш өгленир эргени шынзыдып, чаалап алган. Бичи кызын, өг-бүлөде ажил-чымыш айтырларын маргыш чок, эпиги шийтир-леп чачыга бергеннер, төрөлдери деткип, бадыткаан». Кудашкылар аразында чүнү-даа негешпээн, артыкташпаан, кайызы-даа уругларыңа болдунары-биле дузалажып, арга-сүмезин көргүскеннер. Ынчангаш кижизиг, төлөптиг кылдыр хевирлеп каан кенни дээш четтиргенин илередип, чоок улусунга сеткилдин ханызындан хүндүткелдин аш-чемин, белектерин солустулар.

Аракчааларның 4 оолдарының эң улуу, кончуг мөге шыырак күдээге айтырлар-онаалгаларны күүсеттирди. Ачазы аажок шевир, КМК-3 организацияның тудугжузу чораан болгаш оолдарыңа эр кижиниң аар-кадыг ажилдарын айтып, өөреткен бооп турар. Келин кыстың ачазы айылдан аныяанда-ла чок болган болгаш, Чочагай чымыштыг ажилдыг башкы авазының эң идегелдиг, эрес-кежээ ортун уруу. Кырганнар интернадында элээн шуудап ажилдай берген – дээди эртемниг юрист. Ол огород, чечек, ногаа, картофель, инек-мал ажилын-даа кончуг кылып билирин көргүскөн.

Тыва кыстар бот чорааш, чараш чажын чаңгыс кылдыр туралааны-биле каастап өрүп чораан болза, айтыртып, өгленип алган соонда – улусунун чагыдып, белеткеп бергени чавага деп каасталгазы-биле ашааның анык төрөлдөрүн азы бодунун эштеринге чажын 2 кылдыр аңгылай өрүдөр чаңчыл турганын барымдаалап, Чочагайның чоон чажын 2 аңгы өрүп бадырдылар. Ооң соонда оолдун иези кеннин «демдектеп, быжыглап» ап, кылаңнашкан мөңгүн сыргаларны болгаш чүскүк, билектээшти кедирип алгаш, четкеш чоруптарга уjurлуг-даа, көрүштүг-даа чорду.

Бүгү-ле келген аалчылар самнап-хөглөп, солун оюннар, мөөрейлерге киришкеш, сеткил ханган эртежи-ле тарап аътандывыс. Дүшпө 2-3 шакта эгелеп алырга үе шуут четчир, экинч чүү дээр. Аныктарывыс аас-кежиктиг-ле болзунам. Курай! Курай!

Нина СЕРЕНОТ.
Кызыл—Шагаан-Арыг.

“Чеди чүзүн малымайны”

Малчынның демдеглели

ЧАСТЫҢ ТЫНЫЖЫ КЕЛГЕН

Март ай үнүп келген болгаш хүннүн караа ындазында хүндүскү шактар-да чымчаап чоруп орган, а эртеннерде соок хевээр. Мурнуу, чөөн таладан чыварлыг сырын он шак чедир хадыр. Ынчангаш эртен хойну үндүрерде далашпас. Эртен кадарчының чем-ажын белеткеп, паштанып, аштанып-чемненип турда, анайлар ыдары дораан кээр.

Хойларны кажаадан үндүрүптерге өшкүлөр анайларын эмириксээш алгыр-жып, өг талазынче көрүп алган турарлар. Хүлбүс-Мыйыс, Сеглегер-Хөрек, Ойтагар-Мыйыс дээш өске-даа өшкүлөр эжик ажытына бээрге, өгже дегийт-ле маңажып кээрлер. Шупту бир өң ак-ак анайлар аваларын дыңнай сал-ла эжик талазында хөнезинден ажыр чүткүп, чамдык эреспей-лер шагда-ла арта халчы бээрлер. Шуудуп бичии манап тургаш, иелериниң эминге салып бербес болза хоржок, өске өшкүжө халыыр. Ол өшкү бодунуң анайын эмирип турза-даа, оларны будап кааптар. Бир чамдык өшкүлөр бодунуң анайын эмирип тургаш-ла өске анайны база эмирип алыр, ындыг элдеп. Ынчангаш чаш малды иезинге шуудадып эмирип өөредир ындыг-ла белен эвес.

Бистиң өшкүлеривис ангор уктуг, анайлары шупту дөмей ак-ак боор. Олар чаа төрүттүнгөш, 2-3 хонунда ылбыргай боор. Оларны ыяп тудуп, өшкүгө эмиртир. Анайын хозар өшкүлөр база турар. Ол өшкүлөрнү янзы-бүрү аргалар ажыглап тургаш, анайын алзын дээш эмирип

ора, өшкүнү чучуулап уярадыр, узун, суук ырлай аарак алзыр. Бо хүн чаа-ла төрүттүнгөш анай иезиниң эмин тыппастап туруп бээрге, авазының допшун аксынга суп тургаш, сүдүн саай тудуп бээрге, ам эме бээр. Чамдык ылбыргай анай чеже-даа уураан саай тударга, эммес маргый бээр. Чаш анайларны дүргөн иезинге өөредир кижиниң арга-дуржулгазындан база хамааржыр. Дыка далашпас, шыдамыккай, малга ынак болуру дээш-ле баар. Чаа төрзөн анайны далажып, элчок, бажындан суг тудуп, тыртар болза хедерленип, эммесээр таварылга база турар. Иезиниң уураан эммез чаш мал өзүгөн эвес болур.

Күдер өшкүлөргө анайларын эмирип дузалажып тургаш:

— Дөө өшкүнүң эми барба дег-дир

авазы, ол багай анайың бээр эккел — деп кыйгырган.

— Адыр-адыр, бичии эмзин даан, анайын хозар апаар — деп тура чедире берген. Дөңгүр өшкү өске анай эмирип турарын билип кааш, халып ыңай боорга, “Кончуг кодур аңыл бо” — дээш, катап тудуп алгаш эмиргеш, салыпкан.

— Ийи, үш хүн-не чүгээр эмиглиг турар, оон сүт чок апаар чүве-дир — деп, Баржай-маа угбай чугаалаан.

— Ам бо анайлыг өшкүлөрнү арттырып тураалы, авазы. Ногаан бичии сигени-вистен каап берип тураалы.

— Ынчаалы харын, ол эвес болза анай-лары бергедээр болгай.

— Сери адаанга боларны үзүп каайн — дээш, Күдер өшкүлөрнү тудуп кирип каан. Ынчалдыр каш хүннер иштинде эмирир өшкүлөрнү үзүп арттырып турган бис.

БАРЖАЙ УГБАЙНЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Хоюг дүктүг хой-ла малым,

Чөөк дүктүг өшкү малым.

Март 4-тен эгелеп өшкүвүстүң башкылы төрүп эгелзэн. Бир-ле дугаар улуг ак өшкү Ойтагар-Мыйыс ийистепкен. Олары эр, кыс анайлар болган. Марттың эгези болгаш ам-даа соок хевээр боорга, анайларны өгже кирип алган бис. Черге төрзөн болгаш баарыга берген болган. Чоок аал турганы эки болган. Күдер хой кадарып чорааш эккел каан. Ол хүн черле олча-омактыг, эки хүн болган. Оон аңгыда Сарыг-Чаак деп хой улуг, чаагай боду-биле дөмей хураган төрзөн.

Аал, кодан иштиниң чымыштыг ажылы база хайныгып турган. Кыш ашкан, малдың көржөңи кылыннаан. Ону басып, хооруп, дажып үндүрери сонгаарлаттынмас хүннүң үүле ижинче шилчий берген. Кожа үш-дөрт коданның улус-чону дузалажып четкилеп келгеннер. Кожаларыыс Вячеслав Дажы, Мөңгө Каваа, Урана Каваа, мурнуу талавыста Күдерниң күүйүнүң өөндөн уруунуң оглу борбак сарыг бичии оолак база келген.

Кожа хелбээлериниң болгаш бодунуң-даа уруг-дарыының үезинде келгенинге Баржай угбай дыка-ла өөрзөн. Мурнуу хүнүнде хой улус келир болгай дээш ажин-чөмин, боова-боорзаан, эьдин дүлүп, аажок белеткенип алган. Дузалажып келген улусту дүргөн-не шайлады каапкан. Алыс-ла малчын уктуг, кара бичезинден мал аразынга өскөн шоваалаң, бичежек мага-боттук, акшырайлыг аныяк оол Камил аякта мүнүн иже каапкаш-ла: “Ажылдап кириптер бис бе” — дээш, өгден үне бээрге, өскөлери оон соондан эдерипкеннер.

Ол оол-биле катай “Чаа орук” ажыл-агыйының хоозураашкын соонда ээнзирзэн черлеринге кызыгаар хайгаараар оолдары база четкилеп келгени дыка эки болган. Омак Монгуш, Белек Хертек, Владик Чамзы, Артур Лойгу база ийи оол бар. Олар аалдарның аар ажылдарын — көржөң теверинге, кыштагже көжер-дүжеринге дузалажып турганнар. Оларны “Эр хейлер!” дивес аргажок.

Дузалакчылар ажылдап үнгөн соонда Баржаймаа угбай аъш-чөмин белеткеп артып калган. От-көзүн отчудуп, пажын салгаш, далгандан сүт, саржаг, чигир холаан чаагай боова-боорзаан белеткээш,

ажылдаан улуска чеде берген. Үш шыырак кижикөржөңнү теп, хоора басып турган, дөрт-беш кижикалбак-калбак, дөрбелчин, кылын көржөңнернү бот-бодунче дамчыдып, үндүр октаан турганнар. Хүүрек дуртундан ажыг кылыннаан белен эвес-ле көржөң-дир дишкеннер. Оларның оозу чөп. Кезектеп басып-басып бичии када дыштанып ап турганнар, ол-даа ужурлуг. Көржөң кургаг болгаш базарга хүүрек бажы күженип кирер, хөй күш негеттинер.

Ажылдап турар улуска доңгууга изиг шайны угбай эккел берип турган. Чугаакыр Камил чай чок аразында бирээни чугаалай бээр төл болган: “Честей сугнуң көржөңнү эмир базарывыска ана быштак-ла, бичии када тептивис ийин” — дээрге, улаштыр Баржаймаа угбай аныяк кожазы, кудагайы Чойгаана Дажыдан айтырган: “Силерниң кандыг-дыр?”. Оозу: “Дөмей мындыг чүве чорду. Мөңгө сугнуң харын моон өл-ле чорду” — дээн. “Ол ынчанмайн канчаар, чоон хойнун сиди, өдээ хөй болгаш ындыг, а бо хураган өдээ болгаш ындыг” — дээрге, шупту аңаа чөпшээрешкен.

Чугаалажып, ажылды кылып тургаш, кандыг-даа ажылдың домун тып өөренир болгай. Оон ыңай бо Божалыгның одар-белчирилдеринде шынарлыг оът-сиген көвей, малдың семирингине дөгүм, чечек-чимистиг, изиг оъттук болганы база иле-

рзэн. Өгнүң ээзи улус-биле хөөрешпишаан өгдө аъш-чөмин утпайн турган. Мурнунда-ла мүнче каар үскен кулурун белеткеп алган болганындан кончуг чөмгүр мүннү кыла шаапкан. Эзер душта амданы, чыды эки болзун дээш, эрткен чайын кургадып алганы кулчазын кагаш, хлевин кезип салгаш, ам-на кажаада улусун кыйгырып чалаан. “Чемненипкеш артканын доозуптаал, ында чүү боор” деп бирээни чугаалаан.

Хүнзедир шыңгыы ажылдаанының түннелинде алды ханалыг улуг кажааның көржөңнү хооруп доосканнар. Баржаймаа угбай ажыл соонда дузалажып, улуг ажылды бүдүржүп бергеннерге ие сеткилинден өөрүп, четтиргенин илереткен.

Эъттеп, мүннеп олурар аразында демги-ле кежээ малчын оол Камил ажыл-агыйы чугаа үндүрүп келген: “Адаанда көржөң ам-даа бо хире бар-дыр” — деп, улуг эргээ биле айтыр салаазын карыжылап көргүскөш, “ам бир он ажыг хонгаш басып алыр болзунарза, өлү эки көржөң үнер. Ындыг көржөңнүң эки чүвези үвүрөсө, кургадып алырга оон кончуг эки одаар чүүл үнер. Дарта эртен докпаларны дырбааштап кааптар” — деп чугаазын дооскан.

Барбай ӨЛЗЕЙ.
Эрзин кожуун.

Шүлүк кыдыраажындан

ЧЫЛГЫ МАЛЫМ

Калбак хову, арт-сын ажыр
Караңадыр халып эртер.
Кашпагайы хартыга дег,
Кайгамчыктыг чылгы малым.
Хову-шөлү, тайгаларны
Кодан чылгы каастаптар.
Хостуг-шөлзэн оъттап чоруу
Кончуг чараш чылгы малым.
Челер, маңаар, саяк базар...
Черле турбас чоруу ылгын,
Челээш ышкаш чүзүн бүрүн,
Чеди малым баштыңы сен.
Төрзөн черим эрес оглу
Төлөптүг эр ону малдаан,
Төнчү-ле чок өзүп мандаан,
Төөгүлүг чылгы малым.
Мартын САНДАЙ-ОО
Кызыл хоор

МАЙТАК АН

Ийис анайларның соок хонганда, майтак д анай төрүттүнгөн. Боду анай болган. Ылбыргай ийистерден дора. Бар угбайның үш-дөрт хонук деп турган Чатпак-Мыйыс Ийистерниң авазы Ойтагар ты ийи хондургаш, үндү орнунга Чатпак-Мыйыс алган бис. Оваарымчалы болза оовус чаңныг өшкү Чанынче чоокшулаарга дээр дивес силер бе. Барж ол өшкүнүң анайын эмир салып берип чыдырда ше элзэн дыңзыг тон даштынган. Баглавас болза үзөр бе чаңныг өшкү. Ынчангаш өг ханазынга баглап каан Хендир-биле мойнундан каанда безин ол-бо тал кизирт кылдыр шелгилени тары чидий берген чүгүртү турар дошкун өшкү болгай.

Ол хүн анайын чанын дир дээн бис. Чүзү бос кодуруң, шеле тырткаш үне халааш, хой соондан чорупкан. Ол олчаан хүнзэ так анайы эки эмер болган ныг чүве. Авазын халып мурнунда эки эмип алган. Мага боду улуг, эмери эки-дөрт даваныңга туруп шатпая кээп дүжер. Чеже т дөмей-ле хоржок. Иези о келгенинде кежээ мырыңай чүве чыткан. Күдер акый ораагаш, чыттырып каарга, тап турар боорга, бир тал дегдирипкен ирги бе дээш ийи тууйбу аразынга чин дээш, ортузунга чыттыры Көөрге дыка каттырынчыг, чыг, өпоя-даа дег, бажы берген чыдар. Черле эл анай болган. Бир хонганда маңайыңы алгыра берген даваннарыңга турар-дыр тургузарга дөмей-ле калба дүшкен. Чөлөндир тургузар не ызырнып турар. Буру соңгаар чайганып, сугда х аргажок турар апарган. Оон болбас кээп дүжер. Баштай ийис анайлар күжүрнү ойнаа баштары-биле үскүлей б “Көрөм, көрөм, кончуг кулу ны, хөөкүйнү үзүп кагды” — д жаймаа угбай чугааланган. багын үзөр дээр болгай, о ийин” — деп Күдер ийинден тааш: “Бо анайымның даван майтаа бодаган даваннарыс ка кирер, бир көөрге койгунну ышкаш. Авазын тоттур эмип оозу эки Майтак болдур ий даван хамаан, чоорту хеви кире бээр оң” — деп түннеп ка

РЕДАКЦИЯДАН: "Шын" солунга үнгөн "Тоянчы ыдырал" деп эгеде амыдыралга кандыг-ла-бир эрге таварышкаш, ону ажып чадап муңчулуп, сап-сеткил аарыындан арааш, арагага алзып, ооң айындан чер кезип тояп чорур улус дугайында жээн. Оларның аразында чурттаар оран-савазы бар-даа, чок-даа улус бар. Үстүндө авторнуң бол-алы-биле бажыңын ажы-төлүнгө чайлап бергеш, аттары бажын чок артан улус база бар дээрзин

«Вертикалдыг километр»

СҮТ-ХӨЛДЕ ЧАА СПОРТ

Август 17-18 хуннеринде альпинизм федерациязының планын езуугаар Сүт-Хөлдүн ыдыктыг Кызыл-Тайгага (2200м) Тывада бир дугаар «Вертикалдыг километр» деп скайраннингге маргылдаа болуп эрткен. «Скайраннинг» дээрге француз сөс, «даже чарыш» дээни ол. Чаржыр орукту: оон узунун, бедин, үзүн июнь айда-ла федерация хемчээп каан турган. Шаараш аржаанының адаанда шатта далай деңнелинден 965 метрден эгелеп маңааш, Кызыл-Тайганың 1965 м сүүрүнче маңаар оруктуң узуну 5250 м.

Тыва чуртунга мындыг чарыш кажан-даа болуп көрбээн. Ынчалза-даа республиканың альпинизм федерациязы, Сүт-Хөл кожуунунун администрациязы (Д.Б. Ондар), кожуунунун туризм килдизи (Н. С.-М. Кудерек) бо альпинизмнің бир хевири болур скайраннингни бедик деңнелге эрттирген деп спортчулар демдеглээннер.

Аржаан адаанга, даг эдээнге кожуун администрациязы лагерь болур өглерни, улуг майгынны тиккен. Аңаа чедир орукту Суг-Аксы суурдан эгелээш, ээр черлерде демдегелеп каан. Хүндүткелдиг сүт-хөлчүлөр чаа хевирниң маргылдаазынга киржир спортчуларга ак шайын кудуп, ажин-чегин делгеп турганнар.

Бо адаары берге «скайраннинг» деп дагга маңаар маргылдаа дугайында интернетке чарлал тарай берген турган. Аңаа киржири-биле Красноярскиден, Чаа-Хөлдөн, Кызылдан, Ак-Довурактан, 55-ки адыгжы даг бригадасындан маңга ынак спортчулар чедип келгеннер. Тус черниң — Сүт-Хөлдүн суурларын аныяктар эң хөйү болганнар. Спортчулар аразында 2 кижии Россияның спорт мастери.

Баштайгы хүнде, август 17-де спортчулар Кара-Суг сайырын өрү, Чеди-Хамнар оваазын таварааш, Улуг-Баалык адаанга

чедип, маңаар маршрутту көрүп, таныжып алганнар. Мында кижии азар барымдаа-даа чок, кокпа кыдында кызыл пөстер кайы ырактан-на көскү. Скайраннингниң дүрүмү езуугаар, кандыг-бир спортчу 1 шак 20 минута иштинде баалык кырынче маңап келбес болза, ол спортчунуң оон улай маңаар эргезин казыыр турган. Кызылчылар баш удур келгеш, ортумак маң-биле бо орукта үени тодарадып, оон тура 3 км черде тоолчургу, ыдыктыг ак-көк Сүт-Хөлге чедип, оон соок, арыг суун ижи, чунул-шартанып-даа алганнар. Лагерьде хөлезилеп мунар болза, чааш айттар база белен турган. Ону мунуп, харын-даа Сүт-Хөл четкен туристер база бар.

Бирги скайраннингниң маңаар маршруду кончук солун болган. Эң баштай кунуң са-йыры өрү маңааш, ногаан дөңнү таварааш, аразында улуг даштарлыг баалыкче үнгөш; чингистиг, ушкан ыяштыг, мөөгүлери, бышкан киш-кулаалыг арга ишти-биле, оон хорум-даштар таварааш, барык үңгеп үнер сүүрге чедер. Сүт-хөлчүлөргө судьялары, эмчилер-биле кады 3 черге колаларда арыг суглуг, спортчуларга орук айтып, оларны демдегелеп турганнар. Бо маршрутта телефон харылзаазы бар, соталыг телефон-биле кайнаар-даа долгал болур. Старттан эгелээш, 1965 м финишке чедир болуушкуннарны Тываның телевидениези тырттырып турган.

Август 18-те 10:00 шакта кол судьяның эдискизи-биле маң эгелээш. Бо маргылдаа бир дугаар болган ужурундан, чүгле эр спортчулар киржир эргелиг. Спортчулар 3 аңгы бөлүктөргө маргыжып турганнар: аныяктар 30 харга чедир, оон 31 хардан 50 харга чедир, база 51 хардан өрү хоочуннар. Тываның «Вертикалдыг километр» деп бирги скайраннингиниң түңнели мындыг. Эң дүргөн маңгы Красноярск чурттуг, альпинизмге (скайраннинг) спорт мастери Юрий Штанков көргүскен, ол 48 минута иштинде сүүрге

үне берген. Ол 29 харлыг. Ийги черде Суг-Аксындан Дайынчы Ондар (63 минута), үшкүзүнде Кара-Чыраадан Адыгжы Куулар (64 минута). 31 хардан өрү, ортумак назылыг спортчулардан Суг-Аксындан Омак Монгуш шылгараан (76 мин.), ийгизинде Ишкинден Вячеслав Ондар (80 мин.), а үшкү черде — Кара-Чыраадан Мурат Куулар (85 мин.). 51 хардан өрү хоочуннардан Тывада билдингир, ырак хемчээлдерге, хондур маңаар Ак-Довурактан Борис Хертек (77 мин.) шылгарап үнгөн. Ийги черде — Чаа-Хөлдөн, 74 харлыг Анчыкай Маады (80 мин.). Үшкү черде — Кызылдың спортчузу, Тываның чалым үнер (скалолазание) талазы-биле чемпиону Юрий Ховалыг (92 мин.).

Тиелекчилер болгаш призерлар республиканың аныяктар болгаш спорт яамызының дипломнары, медальдары-биле шаңнаткан. Аңаа немей, тулган чемпион Юрий Штанков кубокту чаалап алган. Сүт-Хөл администрациязы оларга акша шаңналын, киржикчи бүрүзүңгө сертификаттары тывыскан.

Тываның альпинизм федерациязы (президентизи М.Ховалыг) чайгы 2 ай иштинде республикага альпинизмнің 2 чаа хевирин сайзыраткан. Июль 14-те, Наадым байыр-лалында чалым үнер талазы-биле Тываның бирги чемпионады эрткен. Аңаа сүт-хөлчүлөр команда аайы-биле бирги черни алганнар. Ам бо «скайраннинг» деп адаары безин берге спортчу хевир Сүт-Хөлгө төрүттүнгени анаа звес. Ыдыктыг Кызыл-Тайгада дагже маңаар маршруттар-ла хөй, марафон-даа эрттирип болур. Мында аржаан, кызыл көшкелерлиг кадыр кашпалдар, дүмбей арга, арыг суглуг, балыктыг Сүт-Хөл, Хемчик шынаазы адыш иштинде дег көстүр бедик. Келир чылын болур скайраннинг моон-даа хөй киржикчилиг боорун берге маңгы эрткен спортчулар чугаалап турганнар. Мында акша шаңналы база улуг болган. Кандыг-даа спортта ол бир кол барымдааның бирээзи болгай. Келир чылын дагже чарышка херээжен спортчулар база киржир, ол хамаан-чок, даштыкының спортчулары-даа киржип боорлар.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Продам 3-комн. дом
с/бл. или обмен на
1 ком. квартиру.
Тел: 8 913 353 3166

СВАДЕБНЫЕ ПЛАТЬЯ. Ул. Полевая, 6.
Тел. 8-923-552-3932

Малчыннар турлагларынга СУГ КУДУКТАРЫН
өрүмнөп казып турар.
Тел: 8(39422) 5-10-30, 8913-444-44-05

ПАМЯТНИКИ мрамор, гранит, гравировка
портретов, фотокерамика, установка. Правый
берег, пер. Саянский, 23.
Тел. 8-913-359-9494, 8-923-380-9494

ПИЛОМАТЕРИАЛ, брус, капиталка, доска,
заборная, прожилыны. Доставка. Кредит Рус-
финанс Банк. Тел. 8-923-383-1575
ОГРН 307246831700175

ПИЛОМАТЕРИАЛ В АССОРТИМЕНТЕ комплек-
тация на дома, бани, гаражи (стены наружные
и внутренние, лаги, пол, потолок, крыша); по
индивидуальным размерам. Доставка в город
бесплатно. Адрес: Каа-Хемский р-н, с. Дерзиг-
Аксы. Тел. 8-960-778-9624, 8-923-375-9926.

Бетон, тууйбу, пилломатериалдар, цемент-
буктери, ФБС блоктары, хошпалар са-
турар. Телефон: 83942240572, 8923261990

ХОЙДУГУН улуг өртөккө хүлээп ап турар М
13. ГОРПО База РПС чанында 9 дугаар
газельдин сөөлгү доктаамы.
Тел. 8-923-540-5491

Хуу чуртталга бажыны тудуп алырынга
УЧАСТОКТАРЫН садып турар.
Тел: 8(39422) 5-00-52, 8923-669-1190

солуннуң сайтызы: //shyn.ru

электроннуң почтазы: shyntuva@mail.ru shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы: 10926 экз. Үндүрүлгениң тиражы: 35

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш
харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин
күүседип турар Д.С. МОНГУШ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100, каб.: 29-32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседип турар Д.С. Монгуш — 2-17-91.
Секретарь В.М. Чактар — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.

Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.-Б. Оюн, С.С. Кузугет,
А.А. Лагбы) — 2-18-10.

РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:

Нитилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.А. Ондар).

Экономика, үлетпүр болгаш хөдээ ажил-агый (редактору А.Н. Соян).

Социал айтырылгар (редактору Н.С. Эрген, корр. Ш.Н. Ховалыг) — 2-17-94.

Культура, чогаал, медээлер база спорт (корр. А.Д.-Б.Түлүш).

Очулга (очулдуруучу А.К. Ооржак).

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.

Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001

ОАО «Народный Банк Республики
Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаннның Тыва Респу-
блика талазы-биле эргелели «Шын»
солунну 2012 чылдың декабрь 3-те
бүртүккэн. Херечилелдиндугаары — ПИ
№ ТУ17-00068.

Солунну «Тываполиграф» ААН-ге парлаан.
(Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттыг материалдарның
торларының бодалдары редакцияның турукчу
дүүшлейн барып болур. Айыттыг саннары бол
өске-даа фактылары, дындагылары дээш автор
боттары харылаар.

Чагыдылга индекс: хуу кижилерге — 11530,
организацияларга — 31730
Солун неделяда үш каттап үнер.
Хемчээли 3 парлаар ама.
Номерни парлаггаже дузагааны:
график езуугаар — 21.00, херек кырында — 18.00
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долдур